

ЧИ МАЮ Я ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД?

«І відтоді жили вони довго й щасливо», – саме так виглядає наше перше уособлення справедливості, обіцянка свободи, що сповнює надією на краще. Добро перемагає зло і знаходить своє щастя, а кривдники пожинаяють плоди власних дій та отримують справедливу кару. Однак як визначається ця «справедливість»? І чи всі, хто отримують покарання, заслуговують на нього? Людство століттями шукало відповіді на ці питання, намагаючись визначити справедливість не лише як моральну чесноту, а й як основу суспільного устрою.

Так, з давніх-давен справедливість була моральним орієнтиром, що, немов Полярна зоря в темну ніч, допомагав визначити правильний шлях. В епоху Античності її вважали однією із чотирьох основних чеснот поряд з мужністю, помірністю та мудрістю. Відтоді справедливість почала набувати більш універсального характеру, ставши основним мірилом, що визначає не лише особисту поведінку, а й суспільні та правові норми. Її почали асоціювати із правосуддям, що знайшло своє відображення в образі Феміди – богині, яка згідно з грецькими міфами є матір'ю Закону, Справедливості, Миру та богинь долі Мойр.

Однак із часом концепція справедливості, зокрема в контексті судочинства, зазнала змін. Після утвердження християнства вона як моральний і правовий принцип стала нерозривно пов'язана з божественними законами, які визначали, що є праведним, а що – гріховним, окреслюючи межі добра і зла у світі людей. Відповідно до цих уявлень формувалися суспільні порядки, встановлювалися правила, система покарань та винагород. Поступово середньовічні ідеї еволюціонували, і у період Ренесансу та Просвітництва філософи почали розглядати справедливість саме через призму прав людини. У ХХ столітті цей підхід набув ще більшого розвитку, інтегруючись у концепції демократії та соціальної рівності, що стали важливими складовими сучасних правових систем.

Отож, попри те, що кожен історичний етап вносив свої корективи в розуміння справедливості, основні засади цього поняття залишалися незмінними, як і те, що ця чеснота стала основним принципом правосуддя. Проте, якщо поглянути на судові практики минулих століть з позиції актуальних правових стандартів, постає питання: чи можна вважати тодішнє судочинство справедливим у сучасному розумінні? І чи не є наше сучасне розуміння також обмеженим часом та контекстом?

Щоб дати відповіді на ці питання, варто поринути в історію того, що колись вважалося «справедливим судом». Так, напевно, кожен знає, яка кара чекала на тих, кому у Середньовіччі не пощастило почути у свій бік смертоносне, як стріла, звинувачення у чаклунстві. Вигук «Відьма!» був вироком, який не потребував доказів. Хоча не зовсім, адже в деяких країнах, зокрема, і в Україні у часи козацтва, як описує у свій повісті «Конотопська відьма» Григорій Квітка-Основ'яненко, «чаклунка» могла довести свою невинуватість через випробування, наприклад, водою. Вважалося, що якщо обвинувачена тонула, це слугувало доказом того, що звинувачення було безпідставним, а якщо ж впливала – це ставало беззаперечним свідченням її зв'язку з нечистою силою. Питання про те, чи справедливим був такий суд на «відьмами», безсумнівно, є риторичним. Однак на той час люди були переконані, що такі заходи необхідні для захисту суспільства від злого впливу. Вони вірили в існування магії та чаклунства, а тому й згадані

судові практики, хоча й є жорстокими та безглуздими з сучасної перспективи, вважалися важливим інструментом боротьби з «еретиками», а часто просто з тими, хто чимось вирізнявся з-поміж інших.

І як би прикро не було, але можна стверджувати, що удаваним право на справедливий суд було не лише у давні часи Середньовіччя, які здаються такими далекими, що часто не сприймаються серйозно. Василь Стус, Микола Хвильовий, Валер'ян Підмогильний, Микола Куліш, Євген Плужник, Микола Зеров, Лесь Курбас... Це навіть не повний список тих, хто став жертвою радянського «правосуддя». Лише кілька десятиліть тому ці талановиті письменники, поети, публіцисти, громадські діячі не могли і сподіватися на неупереджений розгляд своїх справ, на чесне зважування доказів або хоча б на шанс бути почутими. Як зараз не можуть і мріяти про справедливий суд жінки в деяких країнах Близького Сходу, де закони досі закріплюють їхню юридичну нерівність, не дозволяючи повноцінно захищати свої права.

Отже, хоча сьогодні можна говорити про значно вищий рівень правових гарантій, особливо в європейських країнах та Україні, де право на справедливий суд закріплено на міжнародному й національному рівнях, реальне його забезпечення все ще залишається недосяжним для багатьох людей у різних куточках світу. При цьому, корінь проблеми удаваності справедливості полягає не стільки в дотриманні цього принципу в судочинстві, а й безпосередньо у законах, що встановлюють покарання за «злочини», які з погляду чинних правових норм країн демократичного світу взагалі не є злочинами.

Таким чином, можна зробити висновок, що «справедливе судочинство» – це справді відносне поняття, яке є обмеженим в часі і контексті та залежить від правових і культурних норм, оскільки нібито «справедливими» колись були і суди над відьмами, і радянські репресивні процеси, проте очевидно, що вони аж ніяк не можуть вважатися такими в сучасних умовах, ба радше навпаки – є прикладами грубого порушення прав людини. Як і не є справедливими, приміром, для нас судові процеси в окремих країнах Близького Сходу, що досі базуються на суворих релігійних законах. Невідомо, як оцінюватимуть нашу сучасну систему правосуддя майбутні покоління і чи не здаватиметься вона їм такою ж застарілою та несправедливою, як нам здаються суди минулих епох, однак наразі, особливо зважаючи на тенденцію до поширення концепції глобального громадянства та уніфікації правових стандартів, важливо прагнути до того, щоб справедливість залишалася не лише ідеалом, а й реальною основою судочинства насамперед на національному рівні.

Україна вже зробила значні кроки на шляху реформування судової системи, забезпечуючи справжню, а не удавану реалізацію права на справедливий суд. Однак проблеми у цій сфері залишаються, що підтверджується, приміром, і рішеннями Європейського суду з прав людини, які неодноразово визнавали порушення Україною статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема через надмірну тривалість розгляду справ та обмеження доступу до суду через процесуальні перешкоди. Відтак подальше вдосконалення судової системи, забезпечення її незалежності, прозорості та ефективності є необхідною умовою для зміцнення довіри громадян до правосуддя та забезпечення реального захисту права на справедливий суд. У перспективі Україна має всі шанси стати прикладом для інших держав у впровадженні високих правових стандартів, забезпечивши кожному громадянину впевненість у захисті його прав та законних інтересів, а також гарантуючи, що справедливе покарання отримуватимуть лише ті, хто дійсно на нього заслуговує. Проте, щоб досягти цього, необхідно продовжувати системні реформи, спрямовані на подолання корупції, підвищення професійного рівня суддів та оптимізацію судових процедур.